

Kazan: Bozkır Kültüründe Güç, Varlık ve Birlik Sembolü

The Cauldron: Symbol of Power, Wealth and Unity in Steppe Culture

Aslı ÇANDARLI

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi
Anabilim Dalı, Muğla, Türkiye
(Sorumlu Yazar-Corresponding Author)

Geliş Tarihi/Received 20.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted 10.10.2025
Yayın Tarihi/Publication 21.10.2025
Date

Corresponding Author/Sorumlu Yazar:
Aslı ÇANDARLI
aslicandarli@mu.edu.tr

Cite this article

Çandarlı, A. (2025). The Cauldron: Symbol of Power, Wealth and Unity in Steppe Culture. *Culture and Civilization*, 9, 69-79

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Öz

Kazan; yeme içme kültürüne dâhil, farklı metal malzemeden üretilen ve yemek pişirme amacına hizmet eden işlevsel bir mutfak malzemesidir. Metal kazanlar, Erken Demir Çağı'nın başlamasıyla birlikte yaygınlaşmış; İskit döneminde özel bir konuma sahip olmuştur. Esas olarak benzer bir teknolojik ve sanatsal gelenekle üretilseler de kullanım amaçları ve kendilerine yüklenen anlamlarla doğru orantılı olarak boyut, biçim ve süsleme farklılıkları göstermişlerdir. Konargöçer hayatta yurdun tam merkezinde yer alan ocak ve üstündeki kazan her bir aile için o ailenin sürekliliğinin göstergesiyeğin hükümdar tarafından düzenlenen ziyafetlerde iktidarın gücünü, yönetilenlerin bağlılık ve aidiyetini pekiştiren bir nesnedir. Cenaze ve kurban törenlerindeki kullanım, kazana inanç dünyası içinde bir kutsiyet kazandırmış; etrafında toplanan insanların kazan aracılığı ile dayanışma ve birlik duygularını yaşamasına aracılık etmiştir. Kazanlar zenginlik ve refaha işaret eden sosyal statü göstergeleri olmuştur. Toplumun büyüklüğünün de bir sembolü olarak algılanan kazanın ters çevrilmesi, devrilmesi ya da kırılıp zarar görmesi herhangi bir maddi nesnenin hasar görmesinden çok daha fazlasını ifade etmiş; düzenin bozulması, bağlı olanların memnuniyetsizliği ve başkaldırısı olarak değerlendirilmiştir. Kazanın ters konumu inanç dünyasından izler de taşımaktadır. Bu çalışmada, arkeolojik buluntular ve yazılı kaynakların verdiği bilgiler doğrultusunda kazan türleri ve tarihi süreklilikte kazana yüklenen sembolik anlamlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kazan, Sembol, Sosyal Statü, Güç, Konargöçer Kültür.

Abstract

A cauldron is a functional kitchen utensil made of various metals, used for cooking food and is part of the food and drink culture. Metal cauldrons became widespread with the beginning of the Early Iron Age and held a special place during the Scythian period. Although they were primarily produced using similar technological and artistic traditions, they exhibited differences in size, shape, and decoration in proportion to their intended use and the meanings attributed to them. In nomadic life, the hearth and the cauldron above it, located at the very center of the home, are a symbol of continuity for each family, while at feasts organized by the ruler, they are an object that reinforces the power of the ruler and the loyalty and belonging of those under his rule. Its use in funeral and sacrificial ceremonies has endowed the cauldron with a sacredness within the realm of belief, facilitating the sense of solidarity and unity among the people gathered around it. The overturning, tipping over, or breaking and damaging of the cauldron, which was perceived as a symbol of the size of the community, meant much more than the damage to any material object; it was interpreted as a disruption of order, dissatisfaction among those connected to it, and rebellion. In this study, cauldron types and the symbolic meanings attributed to the cauldron throughout history are examined in light of archaeological data and written sources.

Keywords: Cauldron, Symbol, Social Status, Power, Nomadic Culture.

Giriş

Gündelik yaşamda kullanılan eşyalarla insan arasında öncelikli olarak yaşamsal ihtiyaçlarla başlayan önemli bir etkileşim söz konusudur. Bu süreçte başlangıçta işlevsellik ön planlayken zaman içinde nesnelerin farklı bir değer ve anlam kazandığı görülmekte; bunlar insanın çevresini değiştirip dönüştürebilmesine, bulunduğu alanda bir etki yaratabilmesine aracılık etmektedir (Barthes, 2012, s. 196). Herhangi bir nesnenin gerçek anlamının ve işlevinin dışında meselelere konu edilmesi, tarihin hemen her döneminde sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Toplumsal ilişkilerde önemli bir yeri olan semboller sözcüklerin yetersiz ya da anlamsız kaldığı çoğu zamanda devreye girer ve hiçbir sözcüğün hatta cümlelerin ifade edemediğini, bir çırpıda anlatır. Sembolik anlamları gündelik yaşama dâhil etmek, bir yandan hayatı zenginleştirirken diğer yandan farkındalığı artıran da bir etkiye sahiptir. Çünkü işaretler basit mesajlar verirken semboller daha derinlikli bir anlam içerir (Wilkinson, 2011, ss. 7-9). Sembollerin incelenmesi insanı ve onun yaşadığı toplumu daha yakından tanıma imkanı yaratması açısından önemlidir (Eliade, 2018, s. 22). İlk bakışta günlük kullanım eşyası gibi görünen bir çok nesne toplumun içinde bulunduğu tarihi ve kültürel süreçleri doğrudan yansıtan özelliklere sahiptir. Çünkü içinde bulundukları maddi ve manevi koşullardan etkilenmekte ve bunların tüm izlerini üzerlerinde taşımaktadır. Bunun yanı sıra nesneler kültürler arası iletişim konusunda da anlamlı ipuçlarına sahiptir. Böylelikle insan ve toplum yaşamı hakkında derinlikli ve çok yönlü bir anlayış ortaya konmasında somut veri kaynağı durumundadır. Her toplumda tarihin her döneminde gücün ve varlığın göstergesi bir takım semboller bulunmuş; sosyal statü farkları belirli nesneler aracılığı ile vurgulanmıştır. Bu, konargöçer yaşamın hemen her aşamasında da sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. O kadar ki semboller aracılığı ile adeta yeni bir iletişim dili geliştirildiğini söylemek mümkündür. Arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen buluntular incelendiğinde statü bildiren nesnelerin askeri-idari güç ve maddi zenginlik olmak üzere iki farklı alanda bulunduğu tespit edilmiştir. Askeri-idari güç daha çok sahip olunan silahlarla ifade edilirken mücevherler öncelikli olarak varlık durumunu, maddi gücü temsil etmiştir. Kostüm detayları tüm alanlar için başlı başına bir statü göstergesiyeğin çoğu zaman nesnelerin anlamını etkileyen üretildikleri malzeme ve tasarım özellikleri olmuştur (Seregin, 2015, ss. 77-85). Yapılan araştırmalar sırasında rastlanan buluntular kazanın da herhangi bir günlük kullanım eşyası olmaktan öte anlamlar içerdiğini göstermiştir.

Gündelik yaşamda kazan; her şeyden önce yemek pişirme kabı olarak işlevselliğiyle ön plana çıkan ve demir, bakır, bronz gibi farklı metallerden üretilen bir mutfak eşyasıdır. Bozkır toplumlarında lehimleme kullanılarak yapılan en eski döküm kazanlara, MÖ 10. yüzyıl civarında rastlanmış ve bu tekniğin Çin kültüründen ödünç alındığı düşünülmüştür. Metal kazanlar, Erken Demir Çağı'nın başlamasıyla birlikte yaygınlaşmış; İskit döneminde özel bir anlama sahip olmuştur. Kazanlar mezar eşyaları arasında yer alan silah ya da mücevherlerle karşılaştırıldığında onlara nispeten daha nadir buluntular olarak değerlendirilebilirse de tarihi süreçte Çin'den Karadeniz bölgesine kadar olan Bozkır Kuşağı'nda yaygın olarak bulunmuşlardır. Bu durumda söz konusu nadirlik, kazanların her ölen sıradan toplum üyesinin mezarında yer almadığı çıkarımının yapılabilmesini sağlamaktadır ki araştırmalar bunların hemen her dönemde toplumun üst düzey üyelerinin mezarlarında bulunduğunu ortaya koymuştur. İlk bakışta benzer görünüme sahip izlenimi veren kazanlar daha yakın bir incelemede imal edildikleri malzeme, büyüklük, biçim, süsleme ve kulp gibi tasarım özellikleri açısından farklılık göstermektedir (Bokovenko, 1981, s. 42). Kullanım amaçlarıyla yakından ilişkili gözükken tüm bu farklılıklar aynı zamanda yemek pişirme amacı dışındaki anlamlara da işaret eder. Bu arada kazanların kulplu olmasının göçer yaşamda yerden tasarruf sağlamak amacıyla gerçekleştirildiğine yönelik bir görüş olsa da kulpların öncelikli olarak kazanları kolay taşımak ve ateşte rahat hareket ettirmek için kullanıldığı belirtilmiştir (Janik, 2015, s. 44; Meanchen-Helfen, 1973, s. 319). Dolayısıyla pratik kullanımın ön planda olduğu düşünülebilir.

Tarihi sürece bakıldığında kazana yüklenen sembolik anlamların korunarak sürdürüldüğü görülmektedir. Örneğin; askeri bağlılıkla kazan arasında bir ilişki bulunduğu anlayışının süreklilik içinde devam ettiği kolaylıkla fark edilebilir. Zira kazanın yeniçeri birliklerinin örgütlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu, yeniçerilerin temel sembollerinden birini oluşturduğu bilinmektedir. Örneğin kazan kaybetmek, başarısızlığın bir göstergesidir. Tersine çevrilmiş, devrilmiş bir kazanın memnuniyetsiz yeniçerilerin ayaklanmasının bir işareti olduğu bilinmekte; "kazan kaldırmak" deyiimiyle ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra Kazan coğrafi adının kullanım sıklığı, Kazak toplumunda kazan konusunda gelişmiş özel tutumun bir yansıması kabul edilmiştir (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, ss. 137-138). Emir Timur tarafından yaptırıldığı belirtilen "taykazan"ın milli birlik ve beraberliğin simgesi olduğuna inanılmaktadır (Akar, 2017, ss. 19, 49). Tüm bunlar kazanın gündelik yaşama işlevselliğinin ötesinde dahil olduğunun ve sembolik anlamların farklı coğrafyalarda süreklilik içinde korunduğunun göstergeleri olarak değerlendirilmelidir.

Asya göçerlerine ait bronz kazanların neredeyse tamamına yakını pınar, göl, nehir gibi suya yakın noktalarda bulunmuştur. Üzerlerinde yanık izlerine rastlanmıştır. Kazanların dağılımlarına bakıldığında belli türdeki kazanların belli alanlarda

yoğunlaştığı tespit edilmiştir (Érdly, 1996, s. 266). Kazanlar özel bir çukurda; mezarın başında veya iskeletten belirli bir mesafede; bir bacak üzerinde, daha az sıklıkla baş aşağı bulunabilmiştir. Doğu Avrupa bozkır topraklarında bilinen göçer mezarlarının çoğunda kazanın konumunun tipik olarak mezarın içinde, ayak tabanlarının arkasında ve baş aşağı olduğu belirtilir (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 136; Çhaidze, 2015, s. 286; Kravets, 2011, s. 220; Potemkina, 2012a, ss. 294-295). Bu durumda kazanların mezar içindeki konumları ve ters ya da düz yerleştirilmiş olmaları onlara yüklenen sembolik anlamla doğrudan ilişkili olmalıdır.

Biçimsel Özellikler ve Kazanların Gruplandırılması

Metal işlemeciliği, Avrasya konargöçerlerinin en erken dönemlerinden itibaren bilip uyguladıkları bir mesgüliyet olsa da, döküm ve lehimleme tekniklerinin kazan yapımında ancak MÖ 10. yüzyılda kullanılmaya başlandığı belirtilir. Konargöçer yaşam kültürü içinde söz konusu yüzyıldan itibaren rastlanan metal kazanlar zamanla değişiklik ve dönüşüme uğrayarak çeşitlenmiştir. İlk kazanlar küresel ya da yarı küresel tipteyken MÖ 9. ve 8. yüzyıllarda yarı çan MÖ 7. yüzyılda da çan biçimli kazanlar ortaya çıkmıştır. Kazanlarda sıklıkla karşılaşılan ve aslında lehimleri örtme amacına hizmet eden dekoratif bantların Çin metal işçiliğinden ödünç alındığı bilgisi mevcuttur. Bu tür kapların bozkırın uçsuz bucaksız alanlarına hızla yayılması, İskit döneminde gerçekleşmiştir (Janik, 2015, s. 45). Bu doğrultuda kazanların biçim ve süsleme özelliklerinde görülen değişimler zaman içinde gelişen zanaatsal beceri kadar kültürel etkileşimin de bir yansımasıdır.

İskit Dönemi

İskit ve Sarmat dönemlerine ait olan bronz kazanlar genel olarak ayaklı ve yarım küre biçimlidir. Gövdenin üst tarafına ya da yanlara tutturulmuş düz, bir veya üç çıkıntılı ya da hayvan figürlü kulplara sahiptir. Çoğunluk sade yapıda olsa da üzeri ip, zikzak, silindir şeklinde çeşitli desenlerle süslenmiş kazanlar da bulunmaktadır. Bazı örneklerin ayaklarında da süsleme mevcuttur (Bokovenko, 1990, ss. 166-169; Kuznetsova, 2008, s. 176). Kazanların biçimsel özelliklerinin yemek pişirme sırasında ateşin eşit dağılımına en elverişli biçim olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kazanlar üzerinde bulunan küçük kulplar, ahşap ya da metal çubuklar aracılığıyla kazanı kolay hareket ettirebilmeyi sağlamaktadır (Kuznetsova, 2008, s. 177). Tüm bu özellikler söz konusu dönemde hem işlevsel hem de sembolik kullanımın yaygın olduğunu açık biçimde göstermektedir.

İskit kazanları Sinitsin tarafından gövde görünüşleri dikkate alınarak dört tipe ayrılmıştır. Bunlar; üst kısmı kesilmiş bir topu andıranlar, elips şeklindekiler, enine bir yumurtaya benzeyenler ve büyük bir kâseyi çağrıştıran kazanlar olarak ifade edilmiştir (Sinitsin, 1967, s. 47). Benzer biçimdeki başka bir sınıflandırma Bokovenko tarafından gerçekleştirilmiştir. Buna göre ilk gruptaki kazanlar yarım küre bir gövdeye ve koni biçimli ayağa sahip, 1-3 kollu ya da halka şeklinde kulpludur. Yükseklikleri 45 cm'ye kadar çıkabilen kazanların gövdelerinde ip şeklinde çeşitli süslemeler bulunur. İlk grup MÖ 8.-7. yüzyılı yansıtır. İkinci gruptaki kazanlar yarım küre gövdeli ve huni biçimli ayaklıdır. Yükseklikleri 37-96 cm arasında değişen bu gruptaki kazanların bazıları tamamen sade bir yapıdayken bazıları karmaşık denilebilecek süsleme detaylarına sahiptir. Dönem olarak MÖ. 7. yüzyıl sonları ve 6. yüzyıl başlarına aittir. 20-55 cm arasında yüksekliğe sahip olan ve MÖ 6.-4. yüzyıla tarihlenen üçüncü grup kazanlar yarım küre gövdeli, huni biçimli ayaklıdır. Kulplar ya üç çıkıntılı dikey ya da gövdenin yan tarafında yataydır. Dördüncü grup kazanlar elips gövdeli, huni biçimli ayaklı ve üç çıkıntılı, halka biçimli kulplara sahip kazanlardır. Yatay yan kulplar veya tek çıkıntılı dikey kulplar ile konik ayak yok denecek kadar az bulunur. MÖ 4.-3. yüzyıla ait olan kazanların yüksekliği 30-35 cm. aralığındadır. Kazan türleri ile kronoloji arasında bir ilişki bulunmakta ve kazan gruplarının her biri İskit toplumunun farklı dönemlerindeki durumunu ve kültürel alanlarını yansıtmaktadır (Bokovenko, 1990, ss. 170-172; Kuznetsova, 2008, ss. 177). Kazanların üretim tekniği, biçim ve süsleme özelliklerinde zaman içinde yaşanan değişimler toplumun dönüşümüne dair önemli ipuçları barındırmaktadır.

Görsel 1.

İskit Dönemi Kazanları (Kuznetsova, 2008, s. 188).

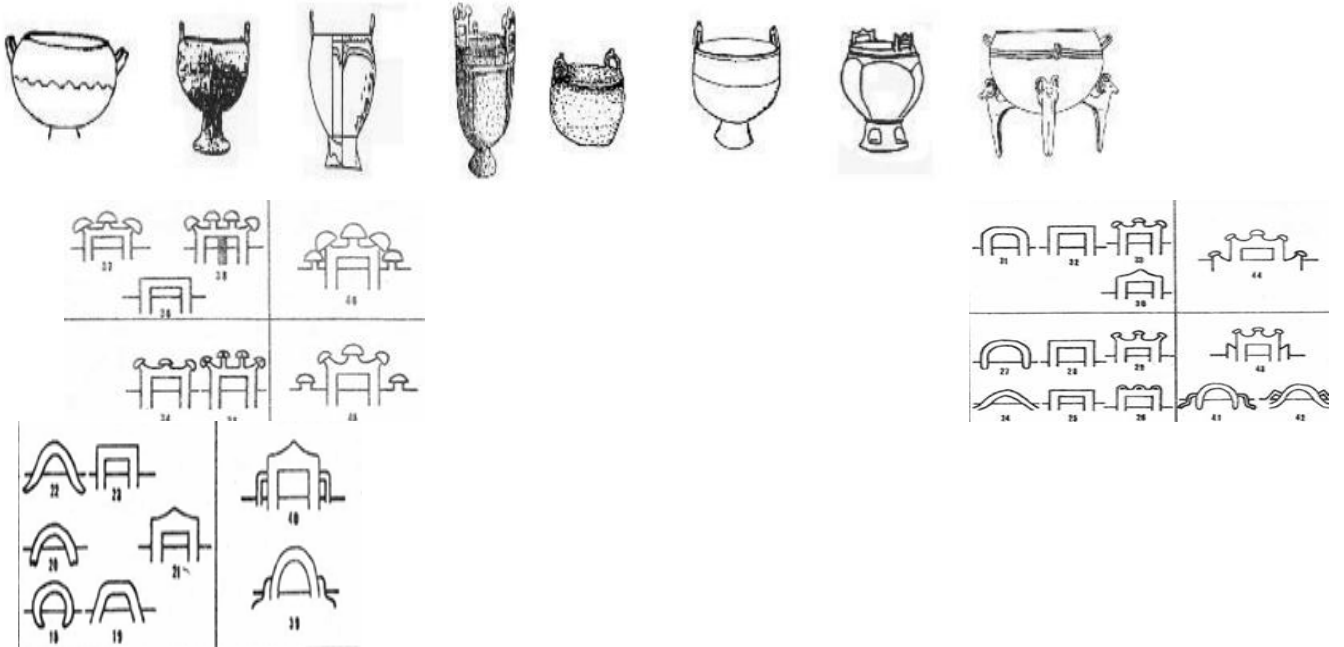
Hun Dönemi

Hun kazanları dendiğinde ilk akla gelen görüntü; çan biçimli gövde, genellikle altta tek sıra bulunan yatay veya dikey dekoratif bant biçimli süslemeler, ağız kısmına dikey olarak yerleştirilmiş ve mantar biçimli düğmelerle süslenmiş kare kulplardır ve farklı bir özgünlüğe sahiptir. Ne var ki, Hun kazanlarının da tek tipte olmadığını, biçimsel bazı farklılıklar taşıdığını ve bu doğrultuda da türlere ayrıldıklarını belirtmek gerekir. Küresel, yarı küresel, yarı çan ve genellikle dışa doğru çıkıntı yapan, ayrı ağız kenarına sahip çan şekli olmak üzere dört tür farklı gövdeyle imal edilmiş olan Hun kazanları ayaksız olabildiği gibi tek, çift ya da üçayaklı olabilmektedir (Janik, 2015, s. 45). Geniş bir coğrafi sahaya dağılmış olan kazanlar için doğudan batıya doğru bir gelişimi yansıtan en önemli unsurlardan biri, kazanların biçimindeki değişimdir; daha eski olan yuvarlak şekillerden uzun silindirik parçalara geçiş söz konusudur ki Tuna bölgesindeki Hunlar için bu tipin özellikle öne çıktığı bilinmektedir (Masek, 2017, s. 92). Bu durumda kazanların şekilleri tarihi dönem kadar coğrafi sahadan da etkilenmiş gözükmektedir.

Hun kazanlarının kulp biçimlerine göre esasen iki temel gruba ayrılabilceği konusunda bir fikir birliği bulunduğunu belirtmek gerekir: biri dikdörtgen kulplu diğeri ise mantar biçimli çıkıntılarla süslenmiş kulplu kazanlardır. Dikey konumlandırılmış kulpların yanı sıra, bazı durumlarda sabit yan kulplar da bulunmaktadır. Dikdörtgen kulplu türler genellikle daha eski kabul edilmişse de belli süre sonra her iki tür eş zamanlı kullanılmış olmalıdır (Bokovenko ve Zasetskaya, 1993, s. 75; Masek, 2017, s. 90). Mantar biçimli kulplar büyük olasılıkla dördüncü yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır (Janik, 2015, s. 45; Masek, 2017, s. 92). Kulp biçimi farklılıkları geleneksel üretim tekniklerinin zaman içinde güncellenerek dönüştüğünün bir göstergesi olarak düşünülebilir. Eş zamanlı kullanım, işlevsel çeşitlilikle ilgili olmalıdır.

Görsel 2.

Hun Kazanlarının gövde, ayak ve kulp türleri (Bokovenko ve Zasetskaya, 1993, s. 74; Érdy, 1995, ss. 19, 72, 74-75, 79, 91; Janik, 2015, s. 49).

Avrupa Hun dönemine ait kazanların kökenine ilişkin öne çıkan görüşlerden ilki bunları İskit-Sarmat dönemi kazanlarıyla ilişkilendirmek, diğeri de Asya Hun bağlantısı kurmak yönündedir ki İskit Sarmat dönemi kazanlarıyla üretim teknikleri açısından bazı benzerlikler bulunduğu kabul edilse de ağırlık kazanan görüş Asya Hun bağlantısıdır (Masek, 2017, s. 95). Hun tipi kazanların gelişim yerinin Tanrı Dağları ve Altay Dağları arasındaki Cuncarya bölgesi olduğu ve buradan göç eden Hunlar ile birlikte Avrupa'ya ulaştığı düşünülür. Kazanların döküm özelliklerindeki benzerlikler Moğolistan sahasından Macaristan'a kadar takip edilebilmiştir. Bu durum batıya yapılan göç sırasında kazanların da taşındığının göstergesidir. Dolayısıyla göç eden, yalnız insanlar değildir (Érdy, 1996, s. 266; Janik, 2015, ss. 43-44). Söz konusu kazanlar, Asya ve Avrupa Hunları için ortak bir unsur olarak her iki kültürde de bulunmaktadır (Janik, 2015, s. 48). Aşağı Siriderya'da Doğu Avrupa'daki Hun tipi bronz kazanları taklit eden büyük kil kapların varlığı bu noktada büyük bir önem taşımaktadır (Bokovenko ve Zasetskaya, 1993, s.

85; Levina, 1966, ss. 45-90). Bu, taraflar arasındaki güçlü kültürel ve sembolik bağların somut göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Boyutları farklılık gösteren Hun kazanlarında, daha küçük olanların kenarlardaki kabartma süs dökümleri iki parçadan, büyük olanlarınki ise dört parçadan oluşmuştur. Gövdenin dört düzleme bölünmesi, yüzeydeki şekilsel özellikler, silindirik biçim, dikdörtgen kulplar, kazanın boyun kısmını ayıran dairesel çıkıntı çizgilerinin varlığı Asya Hunlarından Avrupa Hunlarına süreklilik içinde devam etmiş gözükmetedir (Bokovenko ve Zasetzkaya, 1993, s. 83). Buluntuların dağılımı kazanın Asya Hunlarından Avrupa Hunlarına ulaşan bir devamlılıkta taraflar için ortak bir maddi kültür unsuru olduğunu açık biçimde göstermektedir (Janik, 2015, ss. 43-44).

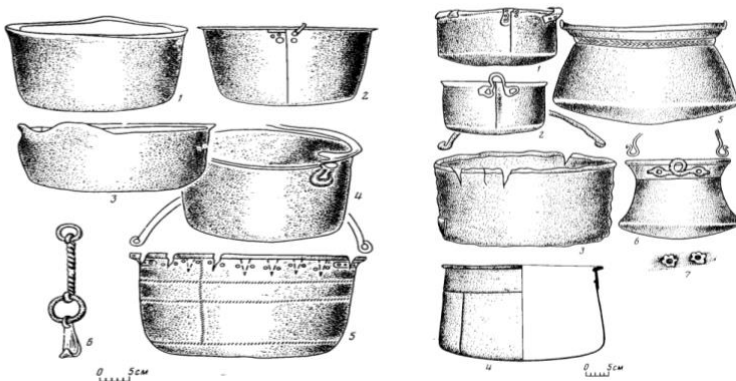
Geç Dönem Göçer Kazanları

Metal kazan kullanımı konargöçerler tarafından gerek dönemsel gerekse mekânsal süreklilik içinde çok uzunca bir süre korunmuştur. Alan mezarlığında yapılan kazılar sırasında ortaya çıkarılan bronz kazanlar 5.-8. yüzyıllara tarihlendirilmiştir (Şvetsov, 1980, s. 197). Saltova kültürüne ait malzemeler arasında demir kazanlara rastlanmış ve bunların 8.-10. yüzyıllara ait olduğu tespit edilmiştir. Doğu Avrupa bozkırlarında Hazarlara kadar olan dönemde özellikle kil ve demir kazanlar çok yaygın kullanılmıştır. Donetsk bozkırlarında Peçenek öncesi nüfusa ait olduğu düşünülen mezarlarda kazan bulunması karakteristik bir özellik olarak değerlendirilmiştir. Sarkel kazıları sırasında kazan kulp ve menteşe parçalarına rastlanması, kazanların çok uzunca bir süredir bu sahada kullanıldığını düşündürmüştür (Artamanov, 1958, s. 67; Pletneva, 1958, s. 183; Pletneva, 1967, ss. 149, 154). Tüm bu arkeolojik veriler kazanın sahip olduğu işlevsel ve sembolik değerini göçer yaşam koşulları içinde zamandan ve mekandan bağımsız şekilde korunduğunun işaretidir.

Özi (Dinyeper) İtil (Volga) arasındaki bozkır alanının belli bir bölgesinde yoğunlaşmış bulunan ve 12.-13. yüzyıla ait olduğu düşünülen kazan buluntuları incelenmiş ve üretim teknikleri göz önünde bulundurularak üç farklı tipe ayrılmıştır. Buna göre ilk tip; basit bir dövme dikişle birbirine bağlanmış iki metal levhadan oluşan düz duvarlı kazanları içerir. Bu kazanların duvarlarında ve ağız kısımlarında şekilsel farklılıkların bulunması kendi içinde de bir gruplandırma yapabilmeyi mümkün kılmıştır. Mesela İtil, Tın (Don) ve Azak bölgesinde bulunan bazı kazanların duvarları hafifçe yukarı doğru genişleyen, dışbükey bir tabana ve kavisli düz bir ağıza sahiptir. Düz demir kulplar, kazanın duvarlarına perçinlerle tutturulmuş menteşelere hareketli bir şekilde yerleştirilmiştir. Bunlar basit bir dikişle birleştirilmiş iki metal levhadan oluşan, üretimi en basit kazan türüdür ve dolayısıyla bozkırda en yaygın olanıdır (Çhaidze, 2015, s. 285; Şvetsov, 1980, s. 194). Diğer bir grup hafif yuvarlak tabanlı, kenarları yanlara doğru kıvrık ve kavisli silindirik şekille temsil edilir. Duvarları yukarı doğru incelen, kavisli ağızlı ve hafif dışbükey dipli kazanlar da başka bir grubu oluşturur. İlk bakışta şekilsel farklılığı ile dikkat çeken başka bir kazan grubu hafif dışbükey gövdenin yarım küre şeklindeki tabana doğru konik olarak genişlemesiyle oluşmuştur. Ağız kenarı yukarı doğru hafifçe genişler ve kenar dışa kıvrılır. Kimi zaman kazanların üzerinde farklı bir işarete de rastlanabilmektedir. Örneğin; Novoçerkassk Müzesi'ndeki kazanlardan birinin gövdesinde, iki çiçek şeklinde bir işaret bulunmaktadır ki, bu durum kazanın belirli bir atölyede veya sipariş üzerine bir usta tarafından üretilmiş olabileceğinin göstergesi kabul edilmiştir (Şvetsov, 1980, ss. 194-195). İşaretlerin üretim süreçlerini yansıttığı düşüncesi, metal işçiliğindeki uzmanlaşmayı göstermesi ve üretimde bir standartlaşma eğilimi anlamı taşıması noktasında da önemlidir.

Görsel 3.

Özi-İtil arasındaki bölgede bulunan 1. Tip kazanlar (Şvetsov, 1980, s. 194-195).

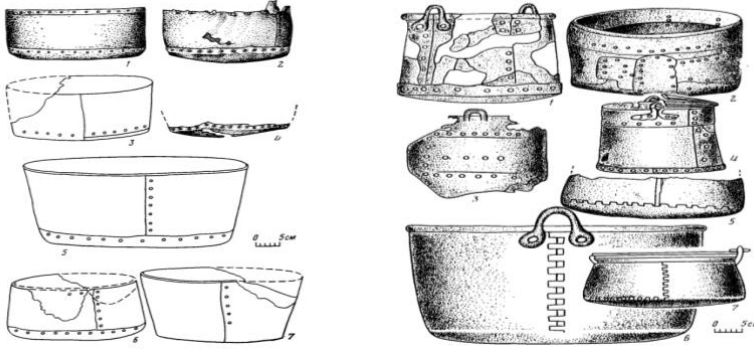

İkinci tipteki kazanlar, birbirine perçinlerle bağlanmış birkaç bakır (bronz) levhadan oluşmuş ve silindirik kapla temsil edilmiştir. Şekillerine göre bunlar da kendi içinde iki alt gruba ayrılır. İlk gruptakilerde kazanın duvarları, eşit aralıklarla tek sıra halinde yerleştirilmiş perçinlerle birbirine ve tabana bağlanmıştır. Duvarlarda ağız kenarına doğru hafif bir genişleme ve

bazen hafif bir yuvarlaklık gözlemlenir. İkinci tip kazanların diğer alt grubunda birkaç bakır parçasından yapılmış ve perçinlerle (bazen iki sıra halinde) birbirine bağlanmış kapların duvarları ağız kısmına doğru daralmaktadır. Kulplar ilmek şeklinde, taban kısmı neredeyse düz ve hafif dışbükeydir. Üçüncü tip olarak nitelenen kazanlarda duvarları ve tabanı birleştirme sistemi diğerlerinden farklıdır. Kazanı imal eden zanaat ustası dikişleri birleştirmek için daha karmaşık bir teknik kullanmıştır. Bir duvarın kenarı boyunca uzanan diller, diğerindeki özel yuvalara yerleştirilmiş, ardından bükülmüş ve son olarak perçinlenmiştir. Bu teknikle yapılmış kazanlar oldukça nadirdir (Şvetsov, 1980, ss. 196-197).

Görsel 4.

Özi- İtil arasındaki bölgede bulunan 2. ve 3. Tip kazanlar (Şvetsov, 1980, ss. 196-197).

Söz konusu tüm bu farklılıklar kullanım amaçlarıyla yakından ilişkili gözükmemektedir. Dolayısıyla konargöçer yaşamda kazan, yemek pişirme amacına ek olarak çok daha derin anlamlara sahip olmuştur.

Kazanların Sembolik Anlamları

Türk Kültürünün erken dönemlerinden itibaren rastlanan kazanlar ilk bakışta olağan bir yemek pişirme kabı olarak görünse de gündelik yaşam içinde bunun çok daha fazlası anlamlara sahiptir. İmal edildikleri malzeme kadar boyut ve tasarımlarının da farklılık taşıması, kullanım amaçlarının çeşitliliği ile doğru orantılı olmalıdır. Dahası farklı kazan tiplerinin zaman ve mekân açısından toplumun farklı kültürel alanlarını yansıttığı düşünülmüştür (Bokovenko, 1990, ss. 171-172; Kuznetsova, 2008, s. 177). Bu durum kazanların sadece işlevsel değil aynı zamanda kültürel bir sembol olduğunun; içinde bulunulan dönemin ve coğrafyanın özelliklerine göre şekillenerek çok yönlü anlamlar içerdiğinin göstergesidir.

Kazan sembolizmi göçer kültürün en erken dönemlerinden itibaren gündelik yaşam içinde siyasi ve askeri anlamın yanında ekonomik ve dini alanlarla ilişkili olmuş; kültürel değerler sistemi içinde kendine bir yer bulmuştur (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 145). Belirtildiği üzere kazanlar öncelikle yemek pişirme kapları olarak kullanılmış ve bunların basit tasarımlı olarak üretildiği tespit edilmiştir. Örneğin; Hun kazanlarının düz yapıdaki isli tabanları onların doğrudan ateşe ve közlere yerleştirildiğinin bir göstergesidir (Érdu, 1995, ss. 8, 27–30, 62–64; Meanchen-Helfen, 1973, ss. 326-330). Genel olarak, söz konusu kapların yapı kalitesinin düşüklüğü, hatta bazı örneklerde ayrıca perçinli yamalar şeklinde onarım izlerine rastlanması pratik amaçlar için kullanıldıklarına birer kanıt sayılmıştır (Janik, 2015, s.44; Meanchen-Helfen, 1973, s. 319). Ancak bunun yanında kazan kutsal törenlerin vazgeçilmezi, gücün, büyüklüğün ve birliğin sembolü, sosyal statü göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Göçerler için kazanlar günlük yaşamda işlevsel amaçları için kullanılmışsa da mezarlarda yer almaları cenaze törenleriyle olan bağlantılarından kaynaklanmaktadır. Kazanların sıradan toplum üyelerinin mezarlarında bulunmadığını sadece zengin ve nüfuzlu kişilerin, idareci ve savaşçıların cenazesinde mezara kazan yerleştirilmesinin söz konusu olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Yapılan incelemeler bunların içlerinde veya yanlarında kurbanlık yiyecek kalıntılarının bulunduğunu göstermiştir. Göçer kültürde ölümün bir son olmadığı anlayışı ve atalar kültü inancı belli birtakım uygulamaların düzenli olarak yapılmasını beraberinde getirmiştir. Ölü aşı geleneği ve ölen ata onuruna düzenlenen ziyafet cenaze töreninin önemli aşamalarıdır. (Şvetsov, 1980, s. 200). Dolayısıyla kazanlarla cenaze törenleri arasında bir ilişki olduğu açıktır. Kazanlar öldükten sonraki yaşam inancıyla birlikte ölü gömme töreninin de bir parçası olarak orada bulunmaktadır (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 136; Potemkina, 2012b, ss. 7-36). Kurbanlık hayvanların eti için kullanılmaları kazanın kendisine kutsiyet atfedilen bir nesne olduğunu düşündürmüştür (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, ss. 133, 136). Buluntular incelendiğinde kazanların kam

törenlerinde ve cenazelerde kullanıldığı anlaşılmıştır. Örneğin; Avrupa Hunlarına ait en bilindik kazanlar olan Törtel ve Kapos-Volgy kazanlarının üzerlerinde yer alan süslemelerle kamların kıyafet ve davullarında görülen ziller ve süslemeler arasında bir benzerlik bulunduğu düşünülmüştür. Söz konusu sembollerin kötülüklerden korunmak için alınan önlemler olduğu belirtilmiş ve bu durum kazanların kam törenleri ile ilişkisini ortaya koyan bir özellik olarak değerlendirilmiştir (Oktay Çerezci, 2022, ss. 136-149). Cenazelerde kullanılan kazanların daha küçük boyutta olduğu anlaşılmıştır (Érdly, 2002, s. 936). Metal kazanların bulunduğu koşullar, bunların ölen kişiye ölümünden sonra yiyecek sağlamak için tasarlanmış olabileceğini de düşündürmüştür (Beysenov ve Cumabekova, 2017, s. 30). Bronz, gümüş ve demir malzemeden üretilmiş İskit kazanları arasında daha önce de belirtildiği gibi ilk sırada kurban hayvanlarının etini pişirmek için kullanılan büyük bronz kazanlar bulunmaktadır. Kazanların işlevinin genellikle cenaze kurbanlarıyla ilişkili olduğu varsayılır. 11. ve 14. yüzyıllarda Kafkasya sahasındaki mezarlarda bulunan kazanlarda da izleri ve yiyecek kalıntılarına rastlanmıştır (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 137; Çhaidze, 2015, s. 286). Dolayısıyla kazanların ritüel amaçlı kullanımı azımsanmayacak bir öneme sahip olarak tarihi süreklilik içinde korunmuştur (Çhaidze, 2015, s. 287; Potemkina, 2012c, ss. 293, 295).

Metal kazanlar konargöçer kültürde siyasi gücün ve yüksek sosyal statünün göstergesi olarak kabul edilir. Birliğin simgesidir. Bu noktada Türk hükümdarlık anlayışı düşünüldüğünde açları doyurmanın hükümdarın öncelikli görevleri arasında bulunduğu, ziyafetler düzenlemenin ve hatta han-ı yağma yaptırmanın görevin yanı sıra hükümdarın gücünün bir göstergesi olduğu hatırlanacaktır. Hükümdar ve beyler ziyafetlerin ardından halkın yağmasına izin vermiştir (Ergin, 2006, s. 205; Ergin, 2013, ss. 39-43, 47-51, 75; Togan, 1982, s. 20). Hükümdar tarafından düzenlenen söz konusu ziyafetler hiç kuşkusuz dayanışmayı güçlendirmenin yanı sıra bireylerin topluma bağlılığını artıran bir etkiye sahiptir. Bu ziyafetler aidiyeti geliştirirken halkın hükümdara duyduğu saygı ve bağlılığı da pekiştirmiş olmalıdır. Ziyafetlerin toplumdaki sosyal birlik ve beraberlik duygusunu destekleyen bir işlevi bulunmaktadır (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, ss. 135-136). Kazanlar bu ziyafet törenlerinin en önemli parçasıdır. Dolayısıyla metal kazanlar günlük kullanımda gücün, birlik ve beraberliğin öneminin ve zenginliğin bir sembolü durumundadır. Bu doğrultuda kazanın boyutu ne kadar büyükse veya mezardaki kazan sayısı ne kadar fazlaysa, sahibinin o kadar güçlü ve etrafında birleşen insanların sayısının da o kadar çok olduğu düşünülmüştür (Beysenov ve Cumabekova, 2017, s. 38; Pletneva, 1982, ss. 22-23). Araştırmalar; düzenlenen ziyafetlerin askeri özelliklere sahip kültürlerde önemli bir rolü bulunduğunu ortaya koymuştur. Askeri düzende büyük ziyafetler düzenlenmesi, statüyü ve gücü pekiştirirken bağlılığı ve aidiyeti artırmaktadır. Ordu millet anlayışına sahip olan ve ölümlerin bile en kutlusunun savaşlarda ölmek olduğuna inanan Türklerde cihan hâkimiyeti anlayışı da dikkate alındığında hem askeri mücadelelerin hem de ziyafetin kutsal bir karakter kazanmış olduğu ve bazı içsel benzerlikler taşıdığı düşünülebilir. Zira geçmiş kahramanlıkların da anılıp paylaşıldığı ziyafet törenleri bu açıdan kahraman ata kültürleriyle yakından ilgilidir (Beysenov ve Cumabekova, 2017, s. 37).

İskit dönemine bakıldığında metal kazanların et pişirme aracı olmanın ötesinde silahlar ve diğer bazı mezar eşyalarıyla birlikte sosyal birer gösterge olduğu açık olarak görülmektedir. Yapılan araştırmalar kazan sayısı ve büyüklüğü ile İskit toplumunu oluşturan bireylerin sosyal statüleri arasındaki benzerliği ortaya koymuş durumdadır. Buna göre kazanla birlikte gömülen kişilerin toplumun üst düzey üyeleri olduğu belirlenmiştir (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 136; Kuznetsova, 2008, s. 185). Sarmat döneminde en fazla metal kazan, çok zengin Sarmat mezarlarının yoğunlaştığı Aşağı Tın'da ve Tın-İtil kesişiminde görülmüştür. Güney Urallar'da kazan ve diğer metal kapların yer almaması ve Orta Sarmat mezarlarının az sayıda olması, zengin mezarların bulunmamasını da beraberinde getirir. Bu durum kazanların varlık ve üst düzey sosyal statü ile ilişkisini net olarak ortaya koymaktadır (Beysenov ve Cumabekova, 2017, s.30).

Bronz kazan İskit toplumu için büyüklüğün göstergesi bir semboldür. Herodot'un verdiği bilgilere göre; İskit'teki bir bakır kazan 6 parmak kalınlığında ve 600 amfora alabilecek büyüklüktedir. Anlatıya göre Kral Ariantus, İskit nüfusunun sayısını öğrenmek için herkesin birer ok ucu getirmesini emretmiş ve gelen ok uçlarıyla da bakır kazan yaptırmıştır (Ökmen· M. çev., 1973, ss. 317-318). Böylelikle kazan toplumun büyüklüğünü sembolize eden bir işaret olarak kabul edilmiştir. Eğer kazan topluluğu sembolize ediyorsa o zaman bu sembolün sahibi de idarecidir anlayışı gelişmiş ve yönetici mezarlarında bulunduğu varsayımı oluşmuştur. MÖ. 6.-4. yüzyıllara ait mezarlıklardan elde edilen malzemeler incelenmiş (Kuznetsova, 2008, ss.174-175); MÖ. 5. yüzyıl sonu 4. yüzyıl başında Kuzey Karadeniz bozkırlarında İskit anıtlarının ve kazan içeren mezarlıkların sayısında artış görülmüştür. Yapılan incelemeler kazanın, cinsiyet ayırt etmeksizin mezarlarda yer aldığını gösterse de sadece yetişkin ve daha sıklıkla erkek mezarlarında kazan ölüye eşlik etmiştir. Söz konusu kadınların herhangi bir sosyal birimin idarecisi ya da idarecinin eşi olduğu düşünülmüştür (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 136; Çhaidze, 2015, s. 286; Potemkina, 2012a, s.295; Potemkina, 2012b, ss.7-36; Potemkina, 2012c, ss.291, 293; Şvetsov, 1980, s. 200). Dolayısıyla kazan erkek mezarlarının yanı sıra sayıları az olmakla birlikte kadın mezarlarında da yüksek statü göstergesi olarak yer almıştır.

Mezarlarda kazana eşlik eden eşyaların varlığı da sosyal statü açısından önemli bulunmuştur. Kazanların bulunduğu mezarlarda diğer mezar eşyaları farklılık gösterse de silahların varlığı değişmeyen bir aynılık olarak tespit edilmiştir. Özellikle erkek mezarlarında önemli sayıda silah ve kadın mezarlarında değerli metallerden yapılmış süs eşyalarının varlığı dikkat çekicidir (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 136; Çhaidze, 2015, s. 286; Kuznetsova, 2008, s. 179; Potemkina, 2012a, s. 298; Potemkina, 2012c, ss. 289-291; Şvetsov, 1980, s. 199). Örneğin; Kıpçaklarda kazanlı mezarların ekonomik, idari ve dini görevleri yerine getiren liderlere ait olduğu eğer kazana bir grivna (boyun süsü/halkası) eşlik ediyorsa bu kişinin ekonomik, idari özelliklere ek olarak aynı zamanda askeri yönünün de bulunduğu düşünülür. Dolayısıyla kazan ve grivna toplumun en üst düzeylerinin simgesi olarak mezardadır (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 137; Potemkina, 2012b, ss. 7-36). Kazanın yüksek statü göstergesi olarak kabul edilmesi ve liderlik gücünü sembolize ettiği anlayışı 11.-14. yüzyıllarda Kafkasya nüfusu için de aynı biçimde söz konusudur (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 137; Çhaidze, 2015, s. 286). Dolayısıyla kazanlı erkek mezarları, ekonomik, politik ve askeri görevleri olan liderlere; kazanlı kadın mezarları ise, yetkilerle donatılmış yönetici kadınlara aittir (Çhaidze, 2015, s. 287; Potemkina, 2012c, ss. 293, 295). Kazan cinsiyetten bağımsız olarak toplumun üst düzey kişilerine ait bir semboldür. 12.-13. yüzyıl başlarındaki geç dönem göçerler için kazanlar ölen kişinin yüksek sosyal statüsünü vurgulayan birer araçtır (Şvetsov, 1980, s. 201). Bronz kazanlar Kuzey Kafkasya'nın bozkır bölgesi için de sahibinin yüksek sosyal statüsüne işaret eden bir mezar eşyası olarak tespit edilmiştir (Çhaidze, 2015, s. 280). Buluntular, kazanlı geç göçer mezarlarını 12.-13. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirmekte ve bu durumu da Moğol İstilasası ile ilişkilendirmektedir. Bu dönemde mezarlara kazan yerleştirme geleneği ortadan kalkmış ve bunların yerine küçük kaplar, kâseler ve bazen de bakır kadehler yerleştirilmiştir (Şvetsov, 1980, ss. 199-200).

Basit tasarımlı kazanların yanı sıra üzeri farklı desenlerle süslenmiş kazanlar da bulunmaktadır ve bu süslemelerin de tıpkı kazanın kendisi gibi derinlikli bir anlama sahip olduğu belirtilir. Böylelikle kazan basit bir günlük eşya olmaktan çıkarak bir kült nesnesi haline gelmiştir (Kuznetsova, 2008, ss. 177, 179). Hun kazanlarında gövdenin genellikle dört düzleme bölünmesi söz konusudur ki, bu dört ana yönün varlığıyla ilişkilendirilmiştir (Bokovenko ve Zasetskaya, 1993, s. 83). Kazanların ve parçalarının nehirlerin, göllerin ve bataklık alanlarının hemen yanında bulunması, kazan ve su arasında bir ilişki olduğu çıkarımının yapılmasını beraberinde getirmiş; bunun suyla ilgili ritüel uygulamaları yansıttığı ve buluntu yerlerinin ritüellerin gerçekleştirildiği yerler olarak kabul edilebileceği varsayılmıştır. Ancak suyla doğrudan bağlantının henüz ikna edici biçimde sorgulanıp araştırılmadığını belirtmek gerekir (Masek, 2017, ss. 99, 102, 111).

Türk kültüründe aileyi ve onun sürekliliğini simgeleyen ocağın ne kadar önemli ve kutsal sayıldığı bilinmektedir. Ocağın ve üzerindeki kazanın yurdun tam ortasında bulunan konumu aslında onun merkezi rolünü yansıtan bir durum olarak değerlendirilebilir (Cumabekova & Bazarbaeva, 2017, ss. 138, 140; Ögel, 2002, ss. 502-503). Düşünüldüğünde toplum bireyleri kendi aralarında bağ kurmak ve bu bağı güçlendirmek için ocağın ve kazanın etrafında toplanmıştır. Büyük boyutlu kazanlar erken dönem göçerler için toplumun en üst düzey kişilerinin mezardaki eşlikçileri olduğuna göre bu doğrultuda hükümdar ocağı da toplumu birleştiren onun sürekliliğini sağlayan sembol olarak görülmelidir. Türkmen boyu olan Salırlarda atalardan birinin Kazan lakabını taşıdığı ve büyük bir kazana sahip olduğu bilgisi aslında kazana yüklenen birleştirici rolün kendini köklü bir soy ve ataya dayandırma ihtiyacı ile nasıl paralellik gösterdiğinin bir kanıtı olarak düşünülebilir (Galiev, 1997, s. 78). Ocak aile soyunun devamının, ailenin işleyişinin bir sembolüdür. Bu doğrultuda "ocağın sönsün" Türk dünyasında en ağır beddua biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Beysenov ve Cumabekova, 2017, s. 36; Toleybaev, 1991, ss. 156-157). Göçer kültürde ocak ve kazan arasındaki ilişkinin istikrarlı bir yaşamla özdeşleştirildiği bilinmektedir. Güney Sibirya'da ölümden sonraki 40. günde gerçekleştirilen kam töreninin ardından ateşin sönmesi özellikle beklenir. Tören sırasında akrabaların ölümle ilgili sözler söyleyerek ateşi çiğnediği belirtilmiştir. Böylelikle kişinin ocak ve ev ile bağlarının koptuğuna inanmışlardır ki (Beysenov ve Cumabekova, 2017, s. 35) bu ruh aracılığıyla zarar görmeden korunma amacına yönelik bir uygulama olmalıdır. Kazanın toplum içindeki rolünün ve göçer yaşamdaki öneminin göstergelerinden biri de doğumla ilgili uygulamalarda ortaya çıkmaktadır: özellikle zor doğumlarda durumun kolaylaşabilmesi için süt kaynatıldığı, sandıkların, torbaların açıldığı, çeşitli düğümlerin çözüldüğü ve bunlarla birlikte kazanı ocağa koyup et pişirildiği, et kazanda pişerken de, etraftaki kadınların doğumun çabucak gerçekleşmesi temennisiyle "kim daha hızlı doğum yapar, bir kadın mı yoksa bir kazan mı?" cümlesini kurdukları bilgisi bulunmaktadır (Toleybaev, 1991, ss. 65-66, 156-157). Aslına bakılırsa kazana atfedilen kutsiyet ateş kültürüyle yakından ilişkilidir. Kazan sadece besinlerin pişmesinde değil sembolik pişirme uygulamalarında da kendine yer bulmuş bir maddi kültür unsurudur. Sembolik pişirmenin daha çok koruma amacıyla gerçekleştiği bilinmektedir. Örneğin Kalmıklarda bebeklerin altı yanan bir kazan içinde sembolik olarak kısa süreliğine pişirilmesi geleneği bulunmaktadır. Benzer bir uygulama dört yol ağzına kurulan kazan aracılığıyla "aydaş aşı pişirme" olarak Anadolu'da uygulanmaktadır (Karasoy, 2008, s. 84). Hakaslarda aynı evde sürekli biçimde yaşanan bebek ölümlerini önleme amaçlı olarak buna sebep olan

kötü ruhları uzaklaştırmak için kazandan yararlanıldığı, ateşin ters çevrilmiş kazanla söndürüldüğü bilinmektedir (Lvova vd., 2013, ss. 166, 172). Kazan kullanılarak gerçekleştirilen tedavi ve yardım yöntemleri Türk kültürünün farklı dönemlerinde ve sahalarında gündelik yaşamda görülmüştür. Kazan doğum ve üretkenliğin de sembolü olarak düşünülmüştür. Özellikle Güney Sibiry Türklerinin dolu ya da kaynayan kazanı, döllenmiş rahimle özdeşleştirdiği bilinmektedir (Lvova vd., 2013, s. 169). Ocağın ve dolayısıyla kazanın önemi, ona atfedilen kutsiyet düğün törenlerinde de kendini gösterir. Yeni evine gelen gelin her şeyden önce ocağın önünde diz çöküp saygısını göstermelidir (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, s. 139). Şorlarda kamların geyik avı törenleri sırasında, ortada bir ocak ve etrafında su dolu kazanlar yer alır ki hem ocak hem de kazan sembolik olarak suyla dolu gölleri, hayat veren nemi sembolize eder (Yadanova, 2014, ss. 221-222).

Kazana bunca anlamın yüklenmesi, ona karşı özenli bir tutumu da beraberinde getirmiştir. Örneğin; taşınırken keçe bir kılıfa konulması söz konusudur. Mezarlarda da kumaş parçalarına sarılı kazanlara rastlanmıştır (Beysenov ve Cumabekova, 2017, s. 36; Masek, 2017, s. 78). Ters çevrilmemesine dikkat edilir. Ocak üzerinde bulunan sacayağının devrilmesi ya da kazanın ters çevrilmiş durması çok iyi karşılanmaz; talihsizliği, kaosu ve ölümü çağıracağı düşünülür. Yıkılmış bir kazanın ters çevrilmesine ancak evde başka dünyaya göçmüş biri varsa izin verilir. Devrilmiş kazanın uğursuzluk sayılması söz konusudur (Cumabekova ve Bazarbaeva, 2017, ss. 133-145).¹ Aslına bakılırsa kazanın ters çevrilmiş olmasının olumsuz anlam taşımaya yönelik anlayış Türklerin erken dönemlerinden itibaren toplumda görülmüş bir kültürel sürekliliğe sahiptir ki bu anlayışın bir yansıması kurban törenlerinde de görülmektedir. Altay kamları kurban törenlerinde kullanılacak hayvanı seçmek için hayvanın sırtına koydukları kâsenin düşmesini gözlemlemiş eğer kâse ters düşerse, hayvanın kurban olarak ruhları ya da tanrıyı memnun edemeyeceği varsayılmıştır (Yadanova, 2014, s. 130).²

Göçer kültürde bazı eşyaların mezara yerleştirilmeden önce hasar görmesine ilişkin bir âdet bulunmaktadır ki, söz konusu âdet hem coğrafi hem de kronolojik açıdan oldukça yaygındır. Kazana cenaze ve anma törenine katılanlar tarafından kasıtlı zarar verildiği düşünülmüştür. Bu harekette, nesnelere verilen zarar onun sahibinin ölümüyle birlikte "öteki" sıfatını taşımasıyla ilişkilendirilir. Bazı mezarlarda bulunan kazanlar yan yatmış ve bilinçli olarak hasar verilmiş durumdadır. Bu konumlandırmanın, ölüm anlayışı ve öte dünya inancıyla bağlantılı olduğu düşünülebilir. Bu anlayışa göre ölen kişinin eşyalarının cenaze töreni sırasında "dünyevi yaşam için gerekli işlevsel niteliklerini" yitirerek "başkalık" kazanması gerekmektedir. Zira öte dünyada her şeyin tam tersi, yani doğru biçimi olacağı düşüncesi bulunmaktadır (Beysenov & Cumabekova, 2017, s. 28, 35-36, 39). Kazanlara bilinçli olarak özellikle zarar verilmesi, görünürde maddi bir uygulama olsa da aslında inanç dünyasının bir yansımasıdır.

İskit-Sarmat kazanlarında, bu izler kısmen farklı bir üretim sürecinin izleri ve kısmen de kazanların mümkün olduğunca uzun süre kullanılan değerli eşyalar olduğunun, esas olarak yiyecek hazırlamak için kullanıldığının bir işareti olarak yorumlanmaktadır. Kazanların kasıtlı olarak hasar görmesi veya parçalanması, daha önce Sarmat-Alan dünyasıyla ilişkilendirilmiş ve iyi bilinen ayna kırma uygulamasına benzetilmiştir. Ancak I. Bóna, bu paralelliği reddetmiş ve kazanlara kasıtlı olarak verilen hasarın bir Çin ve İç Asya geleneği olduğunu savunmuştur. Bozulmamış kazanlardaki isli-küllü yanık izlerinin, genellikle kullanım-aşınma izleri olduğunu, kurban odunundan kaynaklandığını düşünmüştür. Arkeoloji alanındaki bir diğer görüş ise kazanların büyüklüğü ile kullanım amaçları arasındaki ilişkiye dair Hun kazanlarının İskit-Sarmat atalarından çok daha büyük olduğu ve bu nedenle farklı bir işlevi bulunduğudur. Ancak, bu görüşün kanıtlanabilmesi daha önceki göçer kazanlarının boyutları da önemli ölçüde değişiklik gösterdiği için pek mümkün değildir. Örneğin, bazı Sarmat kazanlarının hacmi, Törtel kazanının hacmini çok aşmıştır (Masek, 2017, s. 112).

Sonuç ve Öneriler

Demir, bakır, bronz gibi çeşitli metallerden üretilen kazanlar öncelikli olarak oldukça işlevsel bir mutfak eşyasıdır. İlk bakışta benzer görünüme sahip oldukları düşünülse de malzemedeki çeşitliliğin boyut, biçim ve süsleme gibi tasarım özelliklerine de yansıdığı ve bu doğrultuda kazanların farklı kullanım amaçlarına hizmet ettiği anlaşılmıştır. Günlük kullanım kazanları ile tören kazanları tasarım açısından birbirinden farklı özellikte olmalıdır. En eski kazanlar küresel ve yarı küresel tipteyken zaman içinde yeni biçimler gelişmiş gözükmemektedir. Yine de kazan tasarımında öncelikli olarak ateşin eşit dağılımını sağlamak ve kazanı rahat hareket ettirmek amaçlarının gözetildiği düşünülebilir. Konargöçer yaşam şartları göz önünde bulundurulduğunda göçler sırasında özellikle büyük boyutta olanları taşımak zor olmuş olmalıdır ancak dayanıklılık açısından

¹ Anadolu'da ölü yıkamak için kullanılan suyun konulduğu kazan ters çevrilerek üzerine taş bırakılır. Bu ölüm ruhunun geri kalanlardan uzak durması için gerçekleştirilen bir korunma yöntemidir.

² Türk kültüründe ters kazan yeniçerilerin de ayaklanma sembolüdür.

metal kazanın seramik bir kabı taşımaktan daha büyük bir avantaj sağladığı ortadadır.

Kazanların sahip olduğu detayların zaman ve mekâna göre değişiklik gösterdiği; belli türdeki kazanların belli alanlarda yoğunlaştığı görülmüştür. Genel olarak ayaklı ve yarım küre biçiminde olan İskit kazanları kendi içinde aslında dört farklı gruba ayrılmıştır ki; boyut, biçim, kulp ve süsleme detayları her bir grupta farklılık göstermektedir. Yine Hun kazanı dendiğinde akla ilk olarak çan biçimli bir gövde ve mantar biçimli düğmelerle süslenmiş kare kulplu kazanlar gelse de Hunlarda da tıpkı İskitlerde olduğu gibi gövde şekline göre dört türde kazan bulunduğu görülmüştür. Gövde şeklinin yanı sıra dikdörtgen ya da mantar biçimli kulpların yatay ya da dikey konumları, kazanların ayaklı ya da ayaksız olma durumu ve eğer ayaklıysa iki ya da üç ayak gibi özellikleri söz konusudur. Alanlarda, Saltova kültüründe, Hazarlarda, Peçenek ve Kuman Kıpçaklarda kazanın maddi kültür unsuru olarak kendine önemli bir yer bulduğu anlaşılmıştır. Geç dönem göçer kazanlarının daha sade bir yapıda ve ayaksız biçimde üretildiği gözükmemektedir.

Tarihi süreçte kazana siyasi, askeri, ekonomik ve dini alanlar ile ilişkili bir takım sembolik anlamlar yüklendiği anlaşılmıştır. Bölgesel dağılım olarak bakıldığında kazanların geniş bir alana yayıldıkları görülse de aslında silah ya da mücevher gibi mezar eşyalarıyla karşılaştırıldığında mezarlarda onlar kadar sık bulunmamaları, kazanların ölen her kişinin mezarında yer alamayacak kadar özel bir nesne olduğunu düşündürmüştür. Bu doğrultuda varlığı, sahibinin üst düzey toplumsal statüsünün bir göstergesi olarak değerlendirilir. Kazanların içinde hayvan kemiklerinin bulunması, bunların kurban ve cenaze törenlerindeki öneminin bir göstergesi olmalıdır. Cenaze ve kurban törenlerindeki kullanım, kazana inanç dünyası içinde bir kutsiyet kazandırmış; etrafında toplanan insanların dayanışma ve birlik duygularını yaşamasını sağlamıştır. Hükümdarın düzenlediği ziyafet sofraları aracılığıyla kazan, iktidarın gücünü gösteren ve aynı zamanda halkın bağlılık ve aidiyetini güçlendiren bir sembol olmuştur. Toplumun büyüklüğünü, birliğini ve sürekliliğini ifade ettiği anlaşılmıştır.

Kazana yüklenen bereket, refah, şans, birlik, büyüklük, güç gibi tüm olumlu anlamların yanı sıra kazanla ilgili bazı durumların bunun tam tersi olumsuzluk taşıdığı tespit edilmiştir. Kazan kaybetmek, başarısızlığın bir göstergesi olurken devrilmiş bir kazanın memnuniyetsizlik bildirdiği görülmüştür. Mezarlarda bazı kazanların ters olarak durması ya da hasarlı kazanların bulunması, öte dünya inancı ile ilişkili gözükmemektedir.

Gerek kazan kullanımının ve biçimsel özelliklerin gerekse kazana yüklenen sembolik anlamların tarihi süreklilik içinde korunduğu net olarak söylenebilir. Asya Hunları ile Avrupa Hunlarında kazanların döküm özelliklerinde görülen benzerlikler; yine askeri bağlılıkla kazan arasındaki ilişki ya da ters çevrilen kazana ölümle ilgili bir inanmanın yüklenmesi kazanın kültürel süreklilik içindeki durumuna örnek gösterilebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akar, M. (2017). *Taykazan*. Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları.
- Artamanov, M. İ. (1958). Sarkel Belaya Veja. *Trudi Volgo-Donskoy Arheologičeskoy Ekspeditsii*, (1), 7-84.
- Barthes, R. (2012). *Göstergebilimsel Serüven* (M. Rifat ve S. Rifat, çev.), Yapı Kredi Yayınları.
- Beysenov, A. Z., & Cumabekova, G. S. (2017). O Drevnem Rituale Porçi Predmetv, İspolzuemih V Obsyade Pogrebeniya Kočevnikov. *Povoljskaya Arheologiya*, 2(20), 29-42.
- Bokovenko, N. A. (1981). Bronzovie Kotli Epohi Rannih Kočevnikov v Aziatskih Stepyah. *Problemy Zapadnosibirskoy Arheologii Epoha Jeleza*, 42-52.
- Bokovenko, N. A. (1990). *Skifskie Bronzovie Kotli Severnogo Priçernomorya: (K Probleme Videleniya Kulturnih Tipov)*. Drevnie Pamyatniki Kubani.
- Bokovenko, N. A., & Zasetskaya, İ. P. (1993). Proishojdenie Kotlov "Gunsokogo Tipo" Vostočnoy Evropı v Svete Prblemy Hunno-Gunnskih Svyazey. *Peterburgskiy Arheologičeskij Vestnik*, (3), 73-93.

- Cumabekova, G. S., & Bazarbaeva, G. A. (2017). Kotel/Kazan v Kulture Koçevnikov. *Metalliçeskie Kotli Rannih Koçevnikov Jetisui Institut Arheologii İm. A. H. Margulana*, Komiteta Nauki Ministerstva Obrazovaniya i Nauki Respubliki Kazahstan, 133-145.
- Çhaidze, V. N. (2015). Korlı İz Pogrebeniy Koçevnikov XI-XIV vv B Stepno Predkavkazy. *Kratkie Soobşeniya İnstituta Arheologii*, (237), 280-291.
- Eliade, M. (2018). *İmgeler ve Simgeler* (M. A. Kılıçbay, çev.), Doğubatı.
- Érdy, M. (1995). Hun and Xiong-nu type cauldron finds throughout Eurasia. *Eurasian Studies Yearbook*, (67), 5-94.
- Érdy, M. (1996). Orta Avrasya Boyunca Hiong-nu Tarzı Kazanlar Ve Bunların Kaya Kabartmalarında Ortaya Çıkışları. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 11(1), 265-316.
- Érdy, M. (2002). Hsiung-nu Ve Hunlar Arasında Üç Arkeolojik Bağlantı (B. Keneş, çev.), *Türkler*, (1), 928-941.
- Ergin, M. (2006). *Dede Korkut Kitabı*. Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları.
- Galiev, A. A. (1997). *Traditsionnoe Mirovozzrenie Kazahov. Herodot Tarihi*. (M. Ökmen, çev.) İstanbul 1973.
- Janik, P. (2015). Origins Of 'Hunnish' Cauldrons In Context of Metal Vessel Development Among Great Steppe Nomads. *Novensia Journal*, (26), 43-59.
- Karasoy, Y. (2008). Aydaş, Aydaşlık ve Aydaş Olmak Üzerine. *Gazi Türkiyat*, (2), 75-87.
- Kravets, V. V. (2011). Sotsialnaya Atributirovannost Posudi i Poyasnogo Nabora V Zolotoordinskih Pogrebeniyah. *Arheologičeskie Pamyatniki Vostoçnoy Evropı*, 219-222.
- Kuznetsova, T. M. (2008). Sotsialnie İndikatorı V Pogrebalnom Obryade Skifov (Bronzovie Kotli), *Problemy Sovremennoy Arheologii Sbornik Pamyati V. A. Başılova*, 173-198.
- Levina, L. M. (1966). Keramika i Voprosı Hronologii Pamyatnikov Djeti-asarskoy Kultury, *Materialnaya Kultura Narodov Sredney Azii i Kazahstana*, 45-90.
- Lvova, E. L. vd. (2013). *Güney Sibiryä Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Kainat ve Zaman Nesneler Dünyası* (M. Ergun, çev.), Kömen.
- Masek, Z. (2017). A Fresh Look at Hunnic Cauldrons In The Light of a New Find From Hungary. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, (68), 75-135.
- Meanchen-Helfen, J. O. (1973). *The World of the Huns: Studies in Their History and Culture*. Los Angeles.
- Oktay Çerezci, Ö. (2002). Türklerde Demir Eşyanın Sembolizmi. *Alet İşler* (A. Kuruçay, Ed.), 136-149.
- Ögel, B. (2002). *Türk Mitolojisi* (Cilt II), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pletneva, S. A. (1958). Peçenegi, Torki, Polovtsı V Yujnorusskih Stepyah. *Trudy Volga-Donskoy Arheologičeskoy Ekspeditsii*, (1), 151-226.
- Pletneva, S. A. (1967). *Ot Koçeviy K Gorodam*.
- Pletneva, S. A. (1982). *Koçevniki Srednevekovya*.
- Potemkina, T. M. (2012a). Metalličeskie Posudovidnie İzdeniya İz Pogrebeniy Nomadov Zolotoordinskogo Vremeni Vostoçnoy Evropı: Problemy i Stereotipi. *Stepi Evropı v Epohu Srednevekovya*, (11), 279 - 306.
- Potemkina, T. M. (2012b). İerarhiya Polovetskoy Znati (po Pogrebeniyam So Statusimi Predmetami). *Stepi Evropı v Epohu Srednevekovya*, (10), 7-36.
- Potemkina, T. M. (2012c). Etnokulturniy i Sotsialniy Aspektı Pozdnekoçevniçeskih Pogrebeniy S Kotlom. *Arheologičeskie Zapiski*, (7), 287-296.
- Seregin, N. N. (2015). Simbolı Vlasti V Obşestve Ranesrednevekovih Turok Tsentralnoy Azii (po Arheologičeskim Materialam). *Uralskiy İstoriçeskiy Vestnik*, 4(49), 77-85.
- Sinitsin, M. S. (1967). Nekotorie Sobstvenno Skifskie Elementı V Kulture Gerodotorov Skifii. *Zapiski Obşestva Arheologii İstorii i Etnografii*, II (35).
- Şvetsov, M. L. (1980). Kotli İz Pogrebeniy Srednevekovih Koçevnikov. *Sovetskaya Arheologiya*, (2), 192-202.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznâmesi, Tercüme ve Tahlili)*. Enderun Yayınları.
- Toleybaev, A. T. (1991). *Reliktı Doislamskih Verovaniy V Semeynoy Obryadnosti Kazahov (XIX-Naçalo XX v.)*. Almaata.
- Yadanova, K. V. (2014). *Obryad Gadaniya Po Ritualnoy Çaşke V Altayskom Şamanizme, Narodi i Kultury Yujnoy Sibiri i Sopredelnih Territoriy*. Abakan.
- Wilkinson, K. (2011). *Kökenleri ve Anlamlarıyla Semboller İşaretler*. (Seda Toksoy, çev.). Alfa.